

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/100>

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH OF ORGANIZED CRIME IN THE FINANCIAL SYSTEM

Андросович Л.Г., старший викладач кафедри
кримінального процесу та криміналістики

Навчально-науковий гуманітарний інститут Національної академії Служби безпеки України

У статті здійснено аналіз офіційної статистики Офісу Генерального прокурора, складеної на основі даних Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки України, помітною є тенденція зменшення кількісних показників роботи щодо виявлення ОГ та ЗО, а також погіршення її якісних параметрів, що проявилось в активізації зусиль по встановленню найбільш небезпечних видів ОГ та ЗО. Аргументовано, що дані показники зумовлюють необхідність комплексного сучасного методичного дослідження кримінологічних проблем, що забезпечить вироблення наукового консенсусу в гострих та дискусійних питаннях запобігання організованій злочинності у фінансовій системі.

Розкрито методологію, як засаду наукового світорозуміння, відповідно до яких розкриваються теорії походження, цілі та механізми функціонування явищ. Зазначено, що у кримінологічній науці методологія включає в себе систему конкретних способів, прийомів, засобів збору, обробки, аналізу та оцінки інформації про злочинність, її причини та умови, особи злочинця, заходи боротьби зі злочинністю, методи кримінологічного прогнозування її розвитку та планування заходів боротьби з нею, а також реалізацію рекомендацій щодо вдосконалення практики запобігання злочинам та можливостям оцінки ефективності цієї діяльності. Також аргументовано, що сучасні методологічні положення як наукова основа на практиці дозволяють встановити засади попередження організованої злочинності у фінансовій системі, повно та різнобічно проаналізувати стан, структуру та динаміку злочинності та визначити її тенденції, виявити причини та умови, що сприяють скоєнню злочинів, та розробити напрямки та конкретні заходи щодо попередження даної злочинності.

Для того, щоб своєчасно прийняти і реалізувати рішення щодо протидії організованій злочинності у фінансовій системі виділено найбільш інформативні методи пізнання: сходження від абстрактного до конкретного; гіпотеза; системно-структурний аналіз; історичний метод; порівняння; динамічні та статистичні методи.

Ключові слова: методи пізнання, кримінологія, організована злочинність, фінансова система, дослідження, аналіз.

The article analyzes the official statistics of the Office of the Prosecutor General, compiled on the basis of data from the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation and the Bureau of Economic Security of Ukraine, the trend of decreasing the quantitative indicators of the work on identifying OG and ZO, as well as the deterioration of its qualitative parameters, is noticeable, which manifested itself in the intensification of efforts to establish the most dangerous types of OG and ZO. It is argued that these indicators determine the need for a comprehensive modern methodical study of criminological problems, which will ensure the development of a scientific consensus on the acute and debatable issues of preventing organized crime in the financial system.

The methodology is revealed as the basis of scientific world understanding, according to which the theories of origin, goals and mechanisms of functioning of phenomena are revealed. It is noted that in criminological science, the methodology includes a system of specific methods, methods, means of collecting, processing, analyzing and evaluating information about crime, its causes and conditions, the identity of the criminal, measures to combat crime, methods of criminological forecasting of its development and planning of combat measures with it, as well as the implementation of recommendations on improving the practice of crime prevention and the possibilities of evaluating the effectiveness of this activity. It is also argued that modern methodological provisions as a scientific basis in practice allow establishing the principles of preventing organized crime in the financial system, fully and comprehensively analyzing the state, structure and dynamics of crime and determining its trends, identifying the causes and conditions that contribute to the commission of crimes, and developing directions and specific measures to prevent this crime.

In order to timely make and implement decisions regarding the fight against organized crime in the financial system, the most informative methods of cognition are highlighted: the descent from the abstract to the concrete; hypothesis; system-structural analysis; historical method; comparison; dynamic and statistical methods.

Key words: cognitive methods, criminology, organized crime, financial system, research, analysis.

Постановка проблеми. Для забезпечення національної безпеки України перед кримінологічною наукою ставляться все нові і нові завдання, які потребують теоретичного та практичного дослідження. Побудова демократичної правової держави неможлива без запобігання організованій злочинності (далі – ОЗ) у всіх сферах суспільного життя. Руйнівні процеси, які скористались нагодою в період переходу до ринкової економіки нашої країни, військова агресія РФ різко посилили її позиції, процеси соціальної незахищеності населення, про що свідчить зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів у фінансовій системі. Так, з огляду на показники офіційної статистики Офісу Генерального прокурора,

складеної на основі даних Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки України. У сфері господарської діяльності: 2014–2017 рр. – 418; 2018 р. – 288; 2019 р. – 293; 2020 р. – 356; 2021 р. – 314; 2022 р. – 145; 2023 р. – 123 [1].

Протягом аналізованого періоду абсолютну більшість виявлених ОГ та ЗО склали угруповання, які існували до 1 року (в середньому 74,7%). У 2014–2017 рр. вони склали 75,7% всіх встановлених ОГ та ЗО, у 2018–2021 рр. – біля 79%, а у два останні роки періоду, що розглядається, їх частка дещо зменшилася і становила 70,1% та 74,4%. Відсотковий показник другої за часом існування категорії

ОГ та ЗО (до 2 років) у 2014–2017 рр. дорівнював 7,6%, у 2018–2021 рр. збільшився до 15–16%, у наступні два роки коливався в межах 12–13% [1]. Слід відмітити, що у зазначеному статистичному звіті перелік видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених у складі ОГ та ЗО, є обмеженим, у зв'язку з чим кримінальні правопорушення які не входять до цього переліку включаються до категорії «інші».

Зазначене зумовлює необхідність комплексного сучасного методичного дослідження кримінологічних проблем, запобігання організованої злочинності у фінансовій системі.

Стан дослідження. Вагомий внесок методичного дослідження організованої злочинності з кримінологічних позицій зробили такі вітчизняні вчені, як О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, Т. В. Мельничук, С. В. Морозенко, М. А. Погорельський, В. М. Попович, І. В. Пшеничний, А. В. Савченко, Є. Д. Скуліш, В. В. Сташис, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко та ін.

Мета статті полягає в дослідженні організованої злочинності у фінансовій системі.

Виклад основного матеріалу. Багатогранність, складна структура організованої злочинності у фінансовій системі зумовлює значне коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. У кримінологічній науці методологія включає в себе систему конкретних способів, прийомів, засобів збору, обробки, аналізу та оцінки інформації про злочинність, її причини та умови, особи злочинця, заходи боротьби зі злочинністю, методи кримінологічного прогнозування її розвитку та планування заходів боротьби з нею, а також реалізацію рекомендацій щодо вдосконалення практики запобігання злочинам та можливостям оцінки ефективності цієї діяльності [2, с. 124].

Взагалі методологія – це аксіоматичні засади наукового світорозуміння, відповідно до яких розкриваються теорії походження, цілі та механізми функціонування явищ [3, с. 73].

Методологічне дослідження організованої злочинності об'єктивно обумовлено насамперед ускладненням даного типу злочинності, як такої категорії, їх взаємозв'язків її складових видів, різноманіттям властивих їй закономірностей.

Як зазначає Г. П. Жаровська, «основним методом дослідження організованої злочинності є історичний метод, оскільки саме він передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма поворотами й особливостями. Це є певним способом відтворення в мисленні історичного процесу становлення організованої злочинності» [4, с. 124].

А. О. Джужа досліджує організовану злочинність за рахунок введення у неї більшої кількості ознак. На її думку, організовану злочинність слід розглядати за сукупністю методів пізнання (спостереження, вимірювання, моделювання, прогнозування, перевірка прогнозу), оскільки злочинні співтовариства (організації) відрізняються ієрархічною організаційною побудовою, згуртованістю на конкретній злочинній платформі, відпрацьованою системою конспірації та захисту від правоохоронних органів, корумпованістю, масштабністю злочинної діяльності, включаючи вихід за кордон, і зв'язками з міжнародною мафією» [5, с. 16].

На думку В. Ф. Оболонцева, при вивченні організованої злочинності необхідне «використання соціологічного, економічного, політичного та правового підходу. Соціологічний підхід передбачає, що організована злочинність виражена в діяльності організації злочинних суб'єктів. В контексті економічного підходу розглядається сфера за якою відбувається отримання прибутку. Політичний підхід трактує організовану злочинність як «державна в державі», тобто бажання суб'єктів зайняти ніші, які не заповнила держава, а надалі – пристосувати державні структури для власних злочинних цілей. Правовий (юридичний) підхід орієнтує дослідження організованої злочинності виключно за нормами законодавства» [6, с. 48].

Досліджуючи організовану злочинність у фінансовій системі, слід мати на увазі, що учасники організованих злочинних угруповань характеризуються сукупністю взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, багатоступеневою системою управління, високим рівнем конспірації та захисту за допомогою корупційних зв'язків.

На нашу думку під час дослідження організованої злочинності у фінансовій системі слід використовувати такі методи пізнання: сходження від абстрактного до конкретного; гіпотеза; системно-структурний аналіз; історичний метод; порівняння; динамічні та статистичні методи.

1. Сходження від абстрактного до конкретного. Цей метод пізнання передбачає певний рівень теоретичної бази досліджуваного, висування гіпотез, використання теоретичних понять та уявлень, абстрактне мислення. Тут важливо мати на увазі два моменти. Перший – те, що теоретична, методологічна озброєність визначає обсяг, глибину пізнання організованої злочинності у фінансовій системі. З цього погляду особливе значення має теоретичне знання про організовану злочинність, її детермінацію, ефективність тих чи інших заходів боротьби з нею. Друга сторона проблеми – сходження від абстрактного до конкретного – полягає в тому, що слід постійно пам'ятати про недостатню обізнаність явища «організована злочинність» та процеси її діяльності у фінансовій системі. Даний метод зокрема передбачає зіставлення одних ознак організованої злочинності з іншими «організованої злочинності у фінансовій системі», враховувати їх тощо.

2. Гіпотеза. Даний напрямок методологічного дослідження проводить пошук, акцентує увагу на учасників організованих злочинних угруповань, на тих чи інших моментах їх злочинної дійсності, дозволяє цілеспрямовано вести вивчення. Гіпотеза, по-перше, має узгоджуватися із встановленими у кримінології науково-обґрунтованими положеннями; по-друге, характеризуватись обґрунтованою ймовірністю відповідного припущення. Звідси випливає, що не все припущення, строго кажучи, є гіпотезою. Зазвичай під гіпотезою розуміють таке припущення, яке заслуговує на те, щоб його перевірили. Висунення, формулювання гіпотези вимагають оцінки вже наявних теоретичних та емпіричних даних, їх співвідношення з предметом, об'єктом та завданнями дослідження. Ця робота проводиться у процесі підготовки дослідницької програми. Наприклад, щодо причин регіональних відмінностей організованої злочинності у фінансовій системі може бути висунуто такі гіпотези:

- а) відмінності організованої злочинності у районах, областях, визначаються частково різним ступенем латентності, тобто її відображенням у кримінальній статистиці;
- б) відмінності визначаються економічними, соціально-культурними характеристиками регіонів, що виявлялося шляхом вивчення економічних, соціальних, культурних умов життя учасників організованих злочинних угруповань;
- в) відмінності визначаються характеристиками населення (в одних регіонах більше, ніж в інших, раніше засуджених, кримінальних авторитетів, корупційних посадовців і т. д.), і відповідно досліджувалися процеси притягнення до відповідальності осіб за вчинення кримінальних правопорушень у фінансовій системі в скалі організованого злочинного угруповання;
- г) відмінності визначаються станом соціального контролю у регіонах, зокрема правоохоронної діяльності. Відповідно з'ясується, як відбувається процес виявлення, розслідування злочинів, притягнення до відповідальності та покарання винних, як функціонують органи які здійснюють правоохоронну діяльність тощо [7, с. 35].

3. Системний підхід. Цей метод передбачає розгляд об'єкта, що вивчається (у нашому випадку організована злочинність у фінансовій системі) як певної складно організованої системи, що має певну структуру та містить відому кількість взаємопов'язаних елементів.

Використання системного підходу під час дослідження організованої злочинності у фінансовій системі передбачає щонайменше наявність двох методологічних моментів щодо даного негативного явища: розширення вихідної теоретичної бази, понятійного, категоріального апарату, з одного боку, і застосування сучасних методів кількісної обробки відповідних фактичних даних – з іншого.

Терміном «організована злочинність у фінансовій системі» позначається цілісна сукупність організованих злочинів, оскільки окремі злочини можуть бути груповими, організованими. Ця обставина викликає необхідність аналізу її кримінологічних ознак з урахуванням кримінально-правових норм, так як організована злочинність у фінансовій системі характеризується скоєнням злочинів групою осіб, у співучасті. Проте не всі кримінальні правопорушення і кожна злочинна група є організованими. Така група може визнаватися організованою, якщо вона має ознаки організації, тобто наявність певної мети (у разі злочинної), організаційної структури з поділом функцій учасників, інформаційного та іншого ресурсного забезпечення, деяких інших характеристик. Звідси, організована злочинність у фінансовій системі передбачає протиправну діяльність різних злочинних організацій. Проте ступінь їхньої організованості може бути різним, що і зумовлює можливість виділення окремих видів організованих злочинних формувань у фінансовій системі.

Використання системного підходу як методу пізнання, дозволяє зробити висновок про те, що злочинні спільноти є такими найбільш небезпечними видами злочинних формувань, що включають ряд згуртованих організованих груп або їх об'єднань, які характеризуються багатоступеневою системою управління, високим рівнем конспірації та захисту за допомогою корупційних зв'язків. Їх основними рисами є: стійкість, згуртованість, масштабність злочинної діяльності (включаючи вихід за кордон, зв'язок з міжнародними злочинними організаціями). Дані спільноти, як правило, крім фінансової системи, активно монополізують окремі види своєї злочинної діяльності у сфері «тіньової» економіки та легальної господарської та кредитно-фінансової діяльності, а також у сфері надання легальних та нелегальних послуг у масштабах окремих регіонів чи галузей господарства тощо.

Також організована злочинність у фінансовій системі розглядається в даному аспекті у взаємозв'язку з іншими негативними соціальними відхиленнями (фінансовою кризою, економічною нестабільністю, тіньовою економікою та ін.), і в цьому випадку нерідко її аналіз здійснюється в рамках виділення такої системи, як «соціальні відхилення». Вона також розглядається у взаємозв'язку з економікою, політикою, іншими сферами життєдіяльності. Усе це аналізується у поступовій динаміці, виявляється діалектика структури організованої злочинності та її взаємодії із найбільш загальною системою – суспільством та іншими структурами у сфері економіки.

4. Історичний метод. Направлений на вивчення організованої злочинності у фінансовій системі в історичному розрізі. При аналізі даної організованої злочинності слід брати до уваги тривалий період, що дозволяє розкрити стійкі показники і тенденції їх злочинної діяльності у фінансовій системі, і навіть її взаємозв'язку з іншими явищами. При цьому здійснюється: а) порівняння однотипних явищ протягом одного і того ж періоду (використання засобів і методів злочинної діяльності організованих груп у фінансовій системі) у різних регіонах; б) порівняння тих самих показників у різні періоди у кожному з регіонів тощо.

5. Порівняльний метод. Даний метод допомагає порівнювати організовану злочинність у фінансовій системі у різних державах, у різних регіонах держави, кримінальних осіб різної статі, віку, соціального становища тощо. Це дає можливість одержати нові дані (причини) діяльності

організованої злочинності у фінансовій системі (зокрема відмінності, які виявляються під час вчинення злочинних дій накладаються на відмінності соціально-економічних та інших показників держави, регіонів).

У кримінології порівняльний метод набуває особливого значення при виявленні специфіки чогось. Так, при вивченні особливостей особистісних характеристик учасників організованих злочинних угруповань у фінансовій системі, умов їх формування та життєдіяльності, для з'ясування специфіки їх мислення (індивідуалістичних, антисуспільних поглядів) опитувалися особи які понесли або які відбувають покарання за кримінальні правопорушення, вчинені у складі організованих злочинних угруповань. Порівняння відповідей цих двох груп опитаних дозволить виявити особливості позицій тих, хто чинив кримінальні правопорушення у складі ОЗУ.

6. Динамічні та статистичні методи. Дані методи широко використовуються в кримінологічних дослідженнях. Особливо статистичні методи, розраховані на дослідження масових явищ, одним із яких є організована злочинність у фінансовій системі.

Динамічні та статистичні методи дають різне знання. Динамічні закономірності – це закономірності розвитку організованої злочинності у фінансовій системі. Статистика, знаходячи і вимірюючи загальні характеристики, встановлює загальні статистичні закономірності, засновані на дії закону високих чисел. Вона пояснює внутрішній механізм формування закономірностей, відокремлюючи причинні залежності. Зі статистичним дослідженням завжди пов'язаний пошук закономірностей організованої злочинності. Але встановлення їх характеру (причинного, зв'язку станів чи іншого) потребує застосування комплексу методів.

При статистичному дослідженні організованої злочинності у фінансовій системі використовуються узагальнюючі показники; До них слід застосовувати такі основні вимоги:

а) досліджувана сукупність має бути однорідною за складом. Не можна, наприклад, порівнювати тяжку злочинність з організованою злочинністю;

б) сукупність, що вивчається, повинна бути досить масовою, інакше на результат можуть вплинути випадкові відхилення. Тому кримінологи не аналізують злочинність у розрізі місяців року по кварталах. Якщо їм необхідно виявити сезонні коливання організованої злочинності, то береться значна кількість років і тільки тоді робиться висновок про закономірності сезонних коливань злочинності.

Від використовуваних методів залежать результати досліджень, глибина проникнення закономірності злочинності та її детермінації. Надійна методика необхідна і при вирішенні проблем організації боротьби зі злочинністю, оцінки ефективності вживаних запобіжних, правоохоронних та інших заходів.

Отже методичний підхід до вивчення організованої злочинності у фінансовій системі як соціального явища не відкидає, наприклад, причинно-наслідкового пояснення конкретного злочину чи його групи, а доповнює кримінологічне дослідження, наповнює її новим змістом. У різних підходів різні завдання та, відповідно, різні методи їх вирішення. Зокрема методологія кримінологічного дослідження організованої злочинності у фінансовій системі, як будь-якого іншого, залежить від предмета та об'єкта дослідження. Сучасні методологічні положення як наукова основа на практиці дозволяють встановити засади попередження організованої злочинності у фінансовій системі, повно та різнобічно проаналізувати стан, структуру та динаміку злочинності та визначити її тенденції, виявити причини та умови, що сприяють скоєнню злочинів, та розробити напрямки та конкретні заходи щодо попередження даної злочинності.

Висновки. Для того, щоб протидіяти організованій злочинності у фінансовій системі виділено найбільш інформативні методи пізнання: сходження від абстрактного до конкретного; гіпотеза; системно-структурний аналіз; історичний метод; порівняння; динамічні та статистичні методи.

У результаті застосування наведених методів в галузі кримінологічного дослідження організованої злочинності у фінансовій системі виявляються: ступінь її поширеності, інтенсивності та суспільної небезпеки, основні тенденції

розвитку; соціально-правові характеристики учасників організованих злочинних угруповань, механізм їх породження та функціонування; показники злочинних дій, що відображають зокрема її внутрішні особливості (організованість, кримінальний професіоналізм, тип фінансових відносин і т.п.).

Необхідно також підкреслити, що використання методичних засад кримінологічного дослідження організованої злочинності у фінансовій системі, є перспективою забезпечення національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2> (дата звернення 15.04.24).
2. Кримінологія: академічний підручник / Богатирьов І. Г., Джужа О. М., Топчій В. В. та ін.: за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
3. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Х.: Юрайт, 2016. 116 с.
4. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : моног. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.
5. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018; Харків: Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 36 с.
6. Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні: моног. Харків: Юрайт, 2021. 192 с.
7. Жаровська Г. П. Організована злочинність як реальна загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 27. Серія Право. Т. 3. С. 33–37.